

AZ EGYETEMI KÖNYVTÁR ARANY JÁNOS KÉZIRATAI¹

Dobszay László emlékére²

„Ha az ezeregyéjszaka dzsinjei egy nap felkapnák Magyarországot és elvinnék távolabbi egekbe, úgy hogy a helyén nem maradna semmi más, csak Arany János tizenkét kötete, ezekből a mágikus könyvekből maradék nélkül ki lehetne olvasni a magyarság eidosát. Minden szál hozzávetetett és minden szál tőle vezet, a magyar szellemi életnek ő a sugárzási központja. Vörösmarty, Petőfi és Ady költészetében van valami csodaszzerű, – Arany Jánost matematikailag le lehetne vezetni az előzményekből és a magyar adottságokból. Ha van értelme szellemi jelenségekkel kapcsolatban gyökerekről, szerves fejlődésről beszélni, Arany Jánosról lehet ezt mondani.”³

Ez a nevezetes bekezdés a máig legnépszerűbb magyar irodalomtörténeti összefoglalásból való, amely az Erdélyi Helikon jelíges pályázatára készült, és először 1934-ben jelent meg Kolozsváron, az Erdélyi Szépművés Céh kiadásában. Az idézett szavakkal kezdődik Szerb Antal *Magyar irodalomtörténete*nek Arany Jánosról szóló fejezete. Ha a Szerb Antal által csaknem nyolcvan évvel ezelőtt vázolt kataklizma ezideig nem következett is be, az időközben lezajlott második világháború hazánk területén is óriási pusztítást végzett. Alig több mint tíz évvel az imént idézett könyv első megjelenése után az író is megölték.⁴ De a háborúk során nem csak emberek pusztulnak el, rengeteg munka eredménye, a békés hétköznapiak számos értéke, műkincsek és kulturális javak sokasága is veszendőbe megy ilyenkor. Három nappal azt követően, hogy Szerb Antalt Balfon meggyilkolták, Budapest ostroma során megsemmisült Arany János kéziratok hagyatékának jelentős része. Így, bár a költő egykori ingóságai közül – a jelentős veszteségek dacára – viszonylag sok máig megvan a debreceni református kollégium múzeumában, a Magyar Nemzeti Múzeumban, a Magyar Tudományos Akadémián, a nagykőrösi múzeumban és a helyi református gimnáziumban, a nagyszalontai emlékmúzeumban, valamint a Petőfi Irodalmi Múzeumban;⁵ tárgyi hagyatékának éppen az utókor számára legfontosabb része, a kéz-

1 Az Egyetemi Könyvtárban 2011. szeptember 23-án, a Kutatók Éjszakáján elhangzott előadás bővített, lábjegyzetekkel ellátott, szövegközléssel kiegészített változata. – Ezúton is köszönöm BOLONYAI Gábor és KOROMPAY H. János észrevételeit és segítségét.

2 Az előadás előtt négy héttel, 2011. augusztus 26-án halt meg Dobszay László, aki a saját szakterületén nem volt kisebb tudós, mint Arany János a magáén; aki legalább akkora, a legszélesebb értelemben vett pedagógus volt, mint Arany János; és akinek – másokhoz hasonlóan – magam is sokat köszönhetek.

3 SZERB Antal, *Magyar irodalomtörténet*, Cluj-Kolozsvár, Erdélyi Szépművés Céh, 1934, II, 72–73.

4 SZERB Antal 1945. január 27-én halt meg.

5 RATZKY Rita, THURÓCZY Gergely, ZUH Imre, *Arany János és családja relikviái: Katalógus*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2009.

iratanyag jórészt elpusztult. Hogy nem teljesen, az elsősorban a költő fiának és az ő özvegyének köszönhető. Szalay Gizella ugyanis – Arany János, illetve Arany László akaratát követve – egyes művek kézíratait az akkori Magyarország legnagyobb könyvtárainak (az Egyetemi Könyvtárnak, az Erdélyi Múzeum Egyesület kolozsvári könyvtárának, a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárának, vagyis a mai Országos Széchényi Könyvtárnak) és a költő életében jelentős szerepet játszó települések (Debrecen, Kisújszállás, Máramarossziget,⁶ Nagykőrös, Nagyszalonta⁷) gyűjteményeinek ajándékozta. Arany János életútját figyelembe véve természetes, hogy legtöbb kézírata a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárába került, és ma is ott van. Jelentős a Petőfi Irodalmi Múzeumban őrzött állomány is.⁸ E gyűjtemények többsége későbbi adományokkal is gazdagodott, ugyanakkor számos dokumentum elveszett főként a második világháborúban, illetve közvetlenül utána (Kisújszállás, Máramarossziget, Nagyszalonta stb.).

A legsúlyosabb veszteség minden bizonnyal a hagyatéknak egy gellérthegy villában megsemmisült része: a költő számos fogalmazványa és kézírata, könyvtárának jelentős hányada, a család szinte teljes levelezése, csaknem összes személyes irata stb. Ennek hátteréhez tudni kell, hogy Voinovich Géza (1877–1952) irodalomtörténész 1905-ben feleségül vette Arany László (1844–1898) özvegyét, Szalay Gizellát (1857–1945). E házasság révén Voinovich hozzájutott Arany János hagyatékának azon részéhez, amely családi tulajdonban maradt. Ezt fölhasználva írta háromkötetes Arany-életrajzát,⁹ és készítette el a kritikai kiadás első hat kötetét.¹⁰ Az általa a Ménesi út 23. szám alatt őrzött, mások számára szinte hozzáférhetetlen, részben földolgozatlan és nagyrészt kiadatlan anyag elégett abban a tűzvészben, amelyet 1945. január 30-án a házra esett gyújtóbombák okoztak. Szalay Gizella egy korábbi, január 22-i bombázás során halt meg. Ez a 22-i támadás az Arany-kéziratokban (és a költő egyéb tárgyaiban) – Voinovich utólagos közlése szerint – „kárt még nem okozott”, azok egy bő héttel később, 30-án pusztultak el.¹¹ Az igazsághoz tartozik, hogy kétládányi anyagot Voinovich már korábban a Magyar Tudomá-

6 1920 óta Románia: Sighetu Marmației.

7 1920 óta Románia: Salonta.

8 SÁFRÁN Györgyi, *Arany János-gyűjtemény[.] Petőfi Sándor–Szendrey Júlia kéziratok*, Bp., MTA, 1982 (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattárának katalógusai, 13), 6.

9 VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza*, Bp., MTA, 1929–1938, I–III.

10 ARANY János, *Kisebb költemények*, jegyz., kiad. VOINOVICH Géza, Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei, 1); A. J., *Az elveszett alkotmány[.] Toldi[.] Toldi estje*, jegyz., kiad. V. G., Bp., Akadémiai, 1951 (Arany János Összes Művei, 2); A. J., *Elbeszélő költemények*, jegyz., kiad. V. G., Bp., Akadémiai, 1952 (Arany János Összes Művei, 3); A. J., *Kevebáza, Buda halála, A hun trilógia töredékei[.] A Murány ostroma szövegváltozatai: Kiegészítés a III. kötethez[.]*, jegyz., kiad. KERESZTURY Dezső, V. G., Bp., Akadémiai, 1953 (Arany János Összes Művei, 4); A. J., *Toldi szerelme, A Daliás idők első és második dolgozata*, jegyz., kiad. V. G., Bp., Akadémiai, 1953 (Arany János Összes Művei, 5); A. J., *Zsengők, töredékek, rögtönzések*, jegyz., kiad. V. G., Bp., Akadémiai, 1952 (Arany János Összes Művei, 6).

11 Idézi és a hagyatéknak sorsát ismerteti: SÁFRÁN Györgyi[.] *Bevezetés Arany János levelezéséhez* = ARANY János *Levelezése* (1828–1851), jegyz., kiad. BISZTRAY Gyula, S. Gy., SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1975 (Arany János Összes Művei, 15), 441–497, hivatkozott rész: 468–472, idézet: 472.

nyos Akadémián helyezett el, s ma nem csak az ebből származó kéziratok vannak meg ott, hanem a szintén általa megőrzött *Kapcsos könyv* is.¹²

Az imént vázolt, irodalomtörténeti szempontból is tragikus események teszik még értékesebbé az Egyetemi Könyvtár ettől eltekintve is jelentős Arany-kéziratait. A ma itt őrzött három dokumentum három különböző évtizedből való, s együtt lefedik a költő életének második felét. Noha egyik sem ismeretlen a szakmai közönség előtt, és mindhárom szerepel az Egyetemi Könyvtár – részben a világhálón is hozzáférhető – kézirat-katalógusában,¹³ mégsem fölösleges alaposabban szemügyre venni őket.

Időrendben első közülük az *A magyar irodalom története rövid kivonatban*, pontosabban ennek egy része. Bár a teljes mű szövege ismert,¹⁴ szerzői kézirata¹⁵ csak a *Negyedik szakasz* – *Legujabb kor* című rész *Áttekintésének* és az *Első időszakot* tárgyaló fejezetének maradt fenn. Az a tény, hogy az utolsó, a 14. lapon csak néhány sor olvasható és az utolsó fólió üres, nem feltétlenül jelenti azt, hogy ez egy önálló, részleges másolat. Minthogy az említett sorokkal az *Első időszak* című fejezet véget ér, valószínűbb, hogy a következő, a *Második időszakról* szóló fejezetet Arany új ívfüzetbe kezdte írni. Ezzel megkönnyíthette, hogy óravázlatát ívfüzetként közzéve, arról egyszerre több diák készíthessen magának másolatot. Erre utal nem csak a költő alább idézett levele, hanem az a tény is, hogy a kéziratcsomót csak az Egyetemi Könyvtárban kötötték be. Az a kettéhajtott papírv, amelybe korábban a kéziratot behelyezték, ma is megvan közvetlenül a kézirat elé, illetve után kötve. A máig megőrzött, Bessenyei György fellépésével kezdődő és Kisfaludy Sándorral végződő fejezetben Arany nem csak a címetek, hanem a szövegben szereplő nevek egy részét és az egyéb kulcsszavakat is aláhúzta. (1. kép)

-
- 12 GAZDA István, *Az akadémikus melegre vágyik: A főtitkár rimmentes napjai = Ditor ut dítém: Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 85. születésnapjára*, szerk. FORRAI Katalin et al., Bp., Magyar Orvostörténelmi Társaság – Semmelweis Orvostörténelmi Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Semmelweis Egyetem – Magyar Tudománytörténelmi Intézet, 2008 ([A] Magyar Tudománytörténelmi Szemle Könyvtára, 75), 207–232, hivatkozott rész: 229–232.
- 13 *Catalogus manuscriptorum Bibliothecae Reg. Scient. Universitatis Budapestinensis*, II/3, ed. Lajos DEDEK CRESSENS, Budapestini, Typis Typographiae Universitatis Reg. Scient., 1907, 821; *Catalogus librorum manuscriptorum Bibliothecae Universitatis R. Scientiarum: Pótkötet a szakrendbe sorolt kéziratokhoz*, bev., kiad. KNAPP Éva, Bp., Egyetemi Könyvtár, 2005, 142.
- 14 *A magyar irodalom története rövid kivonatban* = ARANY János, *Prózai művek 1: Eredeti szépprózai művek[,] szépprózai fordítások[,] kisebb cikkek[,] tanulmányok[,] iskolai jegyzetek*, jegyz., kiad. KERESZTURY Mária, Bp., Akadémiai, 1962 (Arany János Összes Művei, 10), 446–531, 625–631, az Egyetemi Könyvtárban őrzött rész: 494–510.
- 15 Papír, 7 (+1 üres) fólió, 275x215 mm, barnás tinta. Autográf, 1850-es évek 2. fele. Az első lap tetején: „Magyar irod. tört. / Negyedik szakasz. / Legujabb-kor.” Az előzék második repülőlapján, az egykor a kéziratot borító papírv első levelén szintén barnás tintával, de *nem* a szerző kézírásával: „H. 83. / Magyar irodalom történet. / Negyedik szakasz. / Legujabb kor. / Irta / Arany János.” Az Egyetemi Könyvtár által készítettet, egyszerű félvászon kötésének gerincén az Egyetem címere és „ARANY J. MAGYAR IROD. TÖRTÉNET” felirat látható. A nyolc fólió két négylevelés ívfüzetet alkot. A ceruzával írott fóliószámozás és a paginálás nem Arany Jánostól származik. Jelzete: H 83.

Az 14 beírt lap terjedelmű töredék Szilágyi Sándor (1827–1899) történész hagyatékának részeként került az Egyetemi Könyvtárba. Szilágyi 1853 és 1867 között a nagykőrösi gimnázium tanára, 1878-tól haláláig pedig az Egyetemi Könyvtár igazgatója volt. Arany 1851-től 1860-ig élt és tanított (görögöt, latint és magyart) Nagykőrösön, óravázlatát ennek az évtizednek a második felében írta. Az összefoglalás elsősorban Toldy Ferenc művein alapul, számos részlete azonban a költő önálló alkotása. Kiváló pedagógiai érzékre vall, hogy az irodalomtörténet tanítását Arany csak a gimnázium hatodik osztályában kezdte, s ott is az akkor legújabb, a Bessenyeivel kezdődő időszakkal.¹⁶ Mint 1858. február 24-én kelt, Lévay Józsefnek szóló levelében írja „a magyar nyelvet tanítom a 4 felső osztályban. Az ötödikben verstant és iránytant¹⁷ gyakorolnak. Semmi §-ok, semmi szabály nem tanítatik. [...] Versre is adok fel tárgyat, buzdítom őket, de nem kényszerítek senkit, hogy verset írjon. Nem akarom bottal verni ki belőlök az isteni lángot. [...] Prósai felolvasáskor eleinte a mondat és körmondatok összefüggését veszem bonczkés alá. Ez a helyesség. Aztán jó az ékesség. Tropusok, figurák,¹⁸ a mint valamelyik előfordúl, figyelem tárgyai lesznek. Ez utóbbi a költői felolvasásnál is történik. [...] A VI[.] osztályban [...], előre bocsátva az Ir. tört. felosztását, a legújabb kort (1772) kezdjük. Ez könnyebb a gyerekeknek, mint a zumtuchel,¹⁹ vonzóbb is. [...] A nevezetesebb könyveket, ha szerét tehetem, eredetiben is felviselem s megmutatom. Sokat tesz a fiúra az, ha látja formáját, kötését, czimlapját legalább, valamely régebbi munkának. Ily módon a VI[.] osztály keresztül meg[y] a legújabb koron, – a forradalomig. [...] A VII[.] osztályra marad az ó, közép és újkor. Pár ivnyi rövid extractust adok kezökbe, hogy az összefüggést lássák, s fel tudják mondani. De a súlypont itt is a felolvasásokra esik. Begyakorlom [őket] a régi [magyar] nyelvbe, a zumtucheltől kezdve, a mohácsi vészig. Zrinyiből bőven olvastatok, fejtegetve mindig. [...] A VIII. osztályban már nem kellene irod. történet. De tekintve, hogy némelyik oly gymnasiumból lépett ez osztályba, hol a magyar Lit. Hítoriának nevére se hallott, [...] hogy az ilyen is tudjon az érettségi vizsgán valamit, a legújabb kort ismétlem. De nem annyi olvasással, mint a VI[.]-ban, hanem rövid kivonatban, 3–4 iven összeállítva.”²⁰

16 BENKÓ Imre, *Arany János tanársága Nagy-Kőrösön*, előszó SZILÁGYI Sándor, Nagykőrös, Ottinger ny., 1897, 148–177; PAP Károly, *Bevezetés = ARANY János Magyar irodalomtörténete*, bev., kiad. P. K., Bp., Franklin, 1911 (Olcsó Könyvtár, 1581–1587), 3–64; VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza 1849–1860*, Bp., MTA, 1931, 264–281; HEGEDŰS András, *Arany János a katedrán*, Bp., Tankönyvkiadó, 1957, 62–80; TÖRÖS László, *Arany János Nagykőrösön*, Nagykőrös, [a] város kiadása, 1978, 93–96; KERESZTURY Dezső, *Mindvégig: Arany János (1817–1882)*, Bp., Szépirodalmi, 1990, 285–290; stb.

17 Stilisztikát.

18 Szóképek és -alakzatok.

19 Utalás a *Halotti beszédre*: Latiatuc feyleym zumtuchel...

20 ARANY János *Levelezése (1857–1861)*, jegyz., kiad. BÓDYNÉ MÁRKUS Rozália, JANKOVITS László, KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 2004 (Arany János Összes Művei, 17), 159–162, 751–752, idézet: 159–161. – Az itt és a következő idézetekben aláhúzással, *dólt betűvel* stb. történő kiemelések az eredetinek megfelelőek.

Kazinczy Gáborhoz 1861. január 25-én írott *levelét* a költő már Pestről keletzte. Arany ugyanis az előző évben pesti lakos lett. A kétlapnyi szöveget tartalmazó, halványkék papírra, fekete tintával írott levél²¹ az előző évben újjáéledt Kisfaludy Társaság igazgatójának és egyúttal a *Szépirodalmi Figyelő* szerkesztőjének írása a Molière-t fordító író-politikushoz. A postabélyegzőből kiderül, hogy a levél Pestről három nap alatt ért Putnokra. Ez a dokumentum is Szilágyi Sándor hagyatékából, az ő családi leveleskönyvének²² részeként került az Egyetemi Könyvtárba. Jelentőségét növeli, hogy a kézirat nem csak több apró részletben tér el az eddigi nyomtatott szövegkiadásokban olvasható közlésektől, hanem egy bekezdéssel hosszabb is azoknál.

Ezt az első hallásra talán meghökkentő tényt a közlési elvek változása magyarázza. Amikor Arany László – néhány évvel édesapja halála után – sajtó alá rendezte a költő levelezését²³ (ennek utánnomása lett a Szerb Antal által is említett tizenkétkötetes, gyűjteményes kiadás utolsó két kötete), természetesen a korabeli közlési elvek szerint járt el. Így tehát modernizálta a helyesírást, átírta a 19. század végére archaikussá vált igeidőket, korszerűekre cserélte az időközben elavult szavakat stb. Mindebből az is következik, hogy a levelezésnek ez a kiadása sem Arany János, sem a többi levélíró nyelvezetére nézve *nem* hiteles forrás. Arany László azonban a levélszövegeket nem csak átstilizálta, hanem esetenként le is rövidítette. A levelek túlnyomó többségét egyáltalán nem közölte,²⁴ s amelyeket mégis, azokat is többé-kevésbé megkurtítottan. Hogy eljárásának okait megérthessük, érdemes elolvasni édesapja hátrahagyott műveinek általa sajtó alá rendezett, négykötetes kiadásához írott *Bevezetését*,²⁵ különösen pedig a két utolsó, a levelezést tartalmazó kötethez készültet.²⁶ Előbbi könnyen hozzáférhető, mert a kritikai kiadás füg-

-
- 21 Papír, 2 fólió, 300x231 mm, fekete tinta, AJ monogramos piros zárópecsét, postabélyegző (Putnok 28–1) fekete lenyomata. A bélyeg hiányzik, emiatt a pesti postabélyegző lenyomatának csak töredéke látszik. Autográf, 1861. január 25. A halványkék, kettéhajtott papírvív első felén (f. 1r–v) olvasható a tulajdonképpeni levél, második fóliója pedig – a megfelelő hajtogatásnak köszönhetően – borítékul szolgált. Így a címzés a jelenlegi 2v-n látható. Az 1r bal felső sarkában belenyomott jel: ovális mezőben „BATH” betűk, fölötte zárt korona. A levél az *A Szilágyi család leveleskönyve* című gyűjtemény része. Arany János levelének jelzete: G 316/105. A 105-ös számot egy későbbi kéz ceruzával ráírta a 1r-ra.
- 22 Az előző századfordulón egybekötött kollektív 134+2 levelet tartalmaz az 1796 és 1896 közötti évekből, többek között Döbrentei Gábortól, Ipolyi Arnoldtól, Kazinczy Ferenctől, Schedel [= Toldy] Ferenctől, Szigligeti Edétől és Vámbéry Ármintól.
- 23 ARANY János *Levelezése író-barátaival*, bev., jegyz., kiad. ARANY László, Bp., Ráth Mór, 1888–1889 (Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése, 3–4), I–II.
- 24 Az egykor (még Arany László kiadásának készülése idején is) létezett legalább háromezer levélből körülbelül kétezer maradt fön. Arany László mindössze 475-öt jelentetett meg. Megemlítendő még Arany János sógorának a költő hatvan levelét – részben vagy egészben – közlő munkája: ERCSEY Sándor, *Arany János életéből*, előszó GYULAI Pál, Bp., Ráth Mór, 1883.
- 25 ARANY László, *Bevezetés* [1] = ARANY János *Hátrahagyott versei*, bev., jegyz., kiad. A. L., Bp., Ráth Mór, 1888 (Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése, 1), I–XXXI.
- 26 ARANY László, *Bevezetés* [2] = ARANY János *Levelezése író-barátaival: Első kötet*, bev., jegyz., kiad. A. L., Bp., Ráth Mór, 1888 (Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése, 3), I–XIX.

gelékében újra megjelent.²⁷ Aki Arany László szövegkiadói tevékenységének részleteire is kíváncsi, annak figyelmébe ajánlom Korompay H. János erről szóló tanulmányát.²⁸ Szövegközléseiből Arany László eleve kihagyott minden vaskos, olykor kifejezetten trágár részt, továbbá azokat a szakaszokat, amelyekben akkor még élő (vagy legalábbis nemrég meghalt) személyek – nem feltétlenül irigylésre méltó – magánéletéről van szó, illetve azokat a sorokat, amelyek a kor ismert szereplőiről alkotott, meglehetősen sommás véleményeket tartalmaznak. A politikának viszonylag kevés szövegrész esett áldozatul, hasonlóképpen csak néhány esetben volt a megkurtítás oka a Nagyszalontával és Nagykőrössel való elégedetlenség, illetve a Református Egyház egyes tisztségviselőivel történt nézeteltérés. Mindezek a kihagyások nem is hányhatók Arany László szemére, legföljebb azt róhatjuk föl neki, hogy a hiányzó szövegrészek helyét nem jelölte következetesen. De ismétlem, mindez nem tért el a kor kiadási gyakorlatától.²⁹

Voinovich esetében viszont joggal kifogásolható, hogy évtizedekkel a költő halála után sem adta ki Arany kéziratban maradt műveit és levelezését, sőt, másoknak sem engedte meg, hogy elvégezzék ezt a munkát. Az általa őrzött kéziratokról, köztük a levelekről teljes jegyzék nem ismert, így voltaképpen az sem tudható pontosan, hogy mi pusztult el.³⁰ Erre a költeményeket illetően a kritikai kiadás már említett, Voinovich által közreadott első hat kötetének jegyzeteiből lehet következtetni. Hasonló a helyzet a levelekkel is, hiszen az előbb már szintén „szerepelt”, háromkötetes Arany-életrajzában Voinovich számos levélre hivatkozik, azok tartalmát összefoglalja, esetenként idéz is belőlük. A mai kor kutatójának az okozza a legtöbb nehézséget, hogy a megsemmisült vagy elveszett levelek többségének tartalma *csak* Voinovich utalásaiból és kivonataiból, vagy – jobb esetben – az Arany László által rövidített és átszilizált formában ismert. Ezek – egyéb lehetőség híján – így szerepelnek a kritikai kiadásban is.³¹ Nem történt ez másként az Egyetemi Könyvtárban őrzött levél esetében sem,³² amelyről a kritikai kiadás jegyzeteiből az is megtudható, hogy „Elveszett”.³³ Szerencsére ez tévedés,

27 ARANY László, *Bevezetés* [1] = ARANY János, *Prózai művek 2: 1860–1882*, jegyz., kiad. NÉMETH G. Béla, Bp., Akadémiai, 1968 (Arany János Összes Művei, 11), 904–917.

28 A „kegyeletos fiú” *textológiája: Az Arany János-levelek kiadástörténetéhez* = *A két Arany: Összehasonlító tanulmányok*, előszó, szerk. K. H. J., Bp., Universitas, 2002, 174–199.

29 BISZTRAY Gyula, *Az Arany János-kiadások rostája (1883–1958)*, Magyar Könyvszemle, 75(1959), 23–46, hivatkozott rész: 25–28; SÁFRÁN, *Bevezetés Arany János levelezéséhez, i. m.*, 476–480; KOROMPAY H. János, *Arany László zárójelű (Arany János levelezésének textológiájában)*, Holmi, 12(2000), 60–63; K. H. J., *A „kegyeletos fiú” textológiája, i. m.* – Az Arany János-kiadások egyéb visszásságairól: BISZTRAY, *Az Arany János-kiadások rostája, i. m.*, 23–46; BEKE József, „Sandaló” *Arany-szövegek*, Holmi, 24(2012), 190–195; stb.

30 Arany János levelezéséről összefoglalóan: SÁFRÁN, *Bevezetés Arany János levelezéséhez, i. m.*

31 ARANY János *Levelezése (1828–1851), i. m.*; A. J. *Levelezése (1852–1856)*, jegyz., kiad. BISZTRAY Gyula, S. Gy., SÁNDOR István, Bp., Akadémiai, 1982 (Arany János Összes Művei, 16); A. J. *Levelezése (1857–1861), i. m.*

32 ARANY János *Levelezése író-barátaival: Második kötet*, jegyz., kiad. ARANY László, Bp., Ráth Mór, 1889 (Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése, 4), 357–359; A. J. *Levelezése (1857–1861), i. m.*, 496–497.

33 ARANY János *Levelezése (1857–1861), i. m.*, 944–945, idézet: 944.

Arany Jánosnak ez a levele megvan.³⁴ Ez azért különösen örömteli, mert Arany László ezt a levelet nem csak átstilizálta, hanem a végéről elhagyta az egyik utóiratot is.³⁵ (2–4. kép)

A harmadik dokumentum, az *Arisztophanész-fordítások tisztázatának* kézírata,³⁶ a költő menyének, Arany László özvegyének, Szalay Gizellának ajándékként 1899-ben került az

34 Az előadás után nem csak a levél, hanem az Egyetemi Könyvtárban őrzött többi Arany János-kézirat is megtekinthető volt.

35 A teljes levél betűhív átirása a tanulmány végén található.

36 Papír, 111+115+92 fólió, 210x170 mm, fekete tinta, grafitceruza. Autográf, 1871–1874. Az összes címlévél és a javítások egy része későbbi (valószínűleg 1879). Néhány helyen *részben* idegen kezek piros tintával, grafit, barna, kék és piros ceruzával tett bejegyzései láthatók. Mindhárom kötet Arany által készítettet félvászon kötésben van. Az első két kötet gerincének fölirata a megfelelő arab sorszámmal „ARISTO- / PHANES”, a harmadiké „ARISTO / PHANE” és az arab sorszám. Az utolsó kötet – valamivel vékonyabb – gerincének föliratához nagyobb betűket használtak, mint az első kettőnél, ezért nem fért ki a szerző neve. A három kötés – különösen a két utóbbi – nagyon hasonló egymáshoz, de kisebb eltéréseik alapján valószínűsíthető, hogy nem egyszerre készültek. A II. és a III. feltehetően ugyanannak a mesternek a munkája. Az I. kötet vízsonnyilásos, a másik kettő nem. A II. és a III. mostani előzékei (a kiragasztott és a repülőlapok egyaránt) utólag kerültek a könyvekbe, valószínűleg egy későbbi, már az Egyetemi Könyvtárban történt javítás nyomai. Szerencsére egyik kötetet sem vágták körül, így – bár Arany több helyütt is nagyon kiharcolta a lapszélleken maradt helyet – a költő jegyzetei nem sérültek. A ceruzával írott fóliószámozás modern, a szintén ceruzával végzett paginálás 19. századi, és talán Aranytól származik. Az első kötetben a hibás lapszámozást egy későbbi kéz javította. Az üresen maradt fóliókat nem paginálták. Jelzete: H 96/1–3.

I. kötet

Pp. 1–46 (= ff. 1r–23v): A Lovagok; pp. 47–98 (= ff. 27r–52v): A Felhők; pp. 99–145 (= ff. 55r–78r): A Darázsok; pp. 147–191 (= ff. 81r–103r): A Béke; pp. 193–195 (= ff. 104r–105r): A versformákról.

Az előtábla belső oldalán ceruzával írott szerzeményi naplósám látható: „501/1899, 3 db.”. Az f. 1-en, vagyis az *A Lovagok* címlévélén Arany ceruzával írott nyomdai utasításai olvashatók (1879/1880). Az *A Lovagok* és az *A Felhők* között három, az utóbbi és az *A Darázsok* között kettő, végül az *A Béke* előtt szintén két üres fólió található. Az ívfüzetek négylevelesek (biniók), kivéve az 1. fóliót valamint a 26–27., 52–53., 54–55. és 80–81. bifóliót, amelyek egy, illetve két levélből állnak. Az ff. 104–105-t (= pp. 193–195), amelyek az *A versformákról* szóló áttekintés olvasható, utólag ragasztották a kötetbe. Ezek valamivel kisebbek (212x145 és 211x163 mm), sőt a f. 104-nek a papírja is eltérő a többitől. A kötet utolsó másfél ívfüzete (ff. 106–111) üres.

II. kötet

Pp. 1–42 (= ff. 1r–21v): Az Acharnaebeliek; pp. 43–102 (= ff. 25r–54v): A Madarak; pp. 103–160 (= ff. 56r–v, 60r–87v): A Békák; pp. 161–207 (= ff. 91r–114r): Lysistrate.

Az *Az Acharnaebeliek* és az *A Madarak* között három, az utóbbi és az *A Békák* címlévele között egy, ez után három, végül a *Lysistrate* előtt szintén három üres fólió található. Az ívfüzetek négylevelesek (biniók), kivéve az 1., 2., 5., 56. és 57. fóliót, valamint a 3–4., 54–55. és 58–59. bifóliót, amelyek egy, illetve két levélből állnak; két másik pedig (ff. 72–79 és ff. 80–87) nyolclevelű, tehát quaternio. A f. 1 papírja eltérő a többitől. Az f. 115 üres.

III. kötet

Pp. 1–47 (= ff. 4r–27r): A Nők ünnepe; pp. 49–96 (= ff. 32r–55v): A Nőuralom; pp. 97–146 (= ff. 60r–84v): Plutos.

Az 1r-n Arany ceruzával írott jegyzete és a könyvkötőnek szóló utasítása olvasható. Ezt két üres fólió (ff. 2–3) követi. Az *A Nők ünnepe* és az *A Nőuralom* között négy, az utóbbi és a *Plutos* között szintén négy üres fólió található. Az ívfüzetek négylevelesek (biniók). A kötet utolsó két ívfüzete (ff. 85–92) üres lapokból áll.

Egyetemi Könyvtárba. (A piszkozatokat a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára őrzi.)³⁷ Az athéni komédiaszerző tizenegy fennmaradt művének a költő által készített átültetése három, csaknem egyforma, félvászon kötésű, fekete tintával írt kötetben található (I.: *A Lovagok*, *A Felbőke*, *A Darázsok*, *A Béke*; II.: *Az Acharnaebeliek*, *A Madarak*, *A Békeák*, *Lysistrate*; III.: *A Nőke ünnepe*, *A Nőuralom*, *Plutos*).³⁸ Az első kötet végén Arany – talán néhány évvel későbbi – rövid áttekintése olvasható *A versformákról*. Ez helyet kapott nem csak az első, hanem a kritikai kiadásban is.³⁹ A második kiadás – és természetesen a kritikai is – közli a költőnek *A helyesírásról* írott összefoglalását.⁴⁰ Az egyes komédiákat üresen hagyott lapok választják el egymástól. A művek kezdetét a jobb lapszélekre ragasztott papírfülek jelzik, amelyekre Arany fekete tintával ráírta az adott komédia névelő nélküli címét.

Az I. kötet 1–2. lapján a költő ceruzával írt nyomdai utasításai olvashatók (5–6. kép):

1r:

„Norm: Aristophanes.

Noten petit⁴¹

NB 1. A szedőnek!

Az egy lapra tartozó jegyzeteket, folyó számokkal 1.) 2.) 3.) stb⁴² megjelölve, a lap alá kérem szedetni; de ne minden jegyzetet külön, kikezdve, hanem egy folytatásban, hogy kevesebb helyet foglaljanak el.

Arany J

37 MTAK, Kézirattár és Régi Könyvek Gyűjteménye, K. 508/1–13.

38 A komédiák címét Arany kéziratának megfelelően használom.

39 [ARANY János], *A versformákról* = ARISTOPHANES *Vígjátékai*. [...] *Első kötet*, bev. PONORI THEWREWK Emil, előszó GYULAI Pál, ford., jegyz. A. J., Bp., Magyar Tud. Akadémia, 1880, 387–390; [A. J.], *A versformákról* = A. J., *Arisztophanész: A Lovagok, A Felbőke, A Darázsok, A Béke, Az Acharnaebeliek*, jegyz., kiad. KÖVENDI Dénes, Bp., Akadémiai, 1961 (Arany János Összes Művei, 8), 370–372.

40 [ARANY János], *A helyesírás* = ARISTOPHANES *Vígjátékai*. [...] *Második kötet*, bev. BARÁTH Ferenc, PONORI THEWREWK Emil, ford., jegyz. A. J., glosszárrium P. T. E., Bp., Ráth Mór, 1885 (Arany János Összes Munkái, 8), III–IV; [A. J.], *A helyesírás* = A. J., *Arisztophanész*, jegyz., kiad. KÖVENDI (Arany János Összes Művei, 8), i. m., 372–373.

41 'A jegyzetek petit-vel, azaz nyolcpontos betűvel készüljenek!' Kétséges, hogy ez a két sor Arany kézírása-e.

42 A sorszámok a lap bal szélén, utólag betoldva.

NB 2

Ha rajtam állana, én
 a játzó személyek tulajdon⁴³ neveit (úgy
 a listában, mint a szövegben, az
 egyes mondókák felett), kisebb faj-
 ta versállal⁴⁴ szedetném, mert a latin-betűkhöz
 így illik, s ezt használják a classikusoknál, vala-
 mint az angol és francia nyomásban, hol a compact
 s efféle czifra betűk csak hirdetésbe valók. Az

[1v:]

aláhuzott szókat pedig nem ritkítva, hanem cursiv
 betűkkel kérném szedetni. A. J.”

A II. kötet f. 12v-ján a költő egy rövidebb, ceruzával tett nyomdai utasítása látható:
 „NB / az au / oa helyett / lehet ā-t nyo- / mtatni [!], az eü / helyett <ea> ē-t / vagy ee-t,
 mint / a Nyelvörben.⁴⁵”

A III. kötet f. 1r-jára Arany – szintén ceruzával – följegyezte a kötet sorszámát („III.
kötet.”) és előírta a könyvkötőnek, hogy az mit tüntessen fel a gerincen („ARISTO- /
 PHANES / 3.”).

A fordítás hatalmas feladatát (a kéziratok együttes terjedelme 542+3 lap!) – a ren-
 geteg munkával járó akadémiai főtitkárság mellett – a költő igen rövid idő alatt elvégezte.
 Bár a klasszikus auktorok végigkísérték életét, s Arisztophanész műveivel is találkozott
 már a szabadságharc előtt, a komédiákkal csak viszonylag későn kezdett komolyabban
 foglalkozni. Egy megsemmisült, de Voinovich által még látott levélben Arany 1870. au-
 gusztus 5-én Karlsbadból⁴⁶ arról írt feleségének, hogy „Egy görög vigjátékirót hoztam
 magammal: azt hittem, kevés lesz olvasmányok: s két szindarabot még nem birtam be-
 lőle lemorzsolni”.⁴⁷ A költő a következő nyáron fogott neki a komédiák átültetésének,
 és ekkor már aligha voltak nehézségei, hiszen munkatempója elképesztő. Különösen,
 ha figyelembe vesszük, hogy a fordításokat a rendkívül időrabló főtitkári munka mellett,
 pihenésként készítette. Elsőként az *A Felhőket* fejezte be („Vége 1871 augusztusban.”).
 Ezt követte az *A Darázsok* („Vége 1871. nov. 23”), az *A Lovagok* („Vége 1872 jan. 20.”),
 az *A Béke* („Vége 1872 márcz. 26-án”), az *Az Acharnaebeliek* („Vége 1872 aug. 20.”), az
A Madarak („Vége 1872. nov. 29.”), az *A Békák* („Vége 1873 apr. 20”), a *Lysistrate*

43 A szó utólagos betoldás.

44 ‘Csupa nagybetűvel’

45 A *Magyar Nyelvőr* 1872 januárja óta megjelenő folyóirat, alapító szerkesztője Szarvas Gábor (1832–1895).

46 Ma: Karlovy Vary.

47 Idézi: VOINOVICH Géza, *Arany János életrajza 1860–1882*, Bp., MTA, 1938, 230.

(„Vége 1873. oct. 3.”), az *A Nők ünnepe* („Vége 1874 jan. 12.”) és az *A Nőuralom* („Vége 1874. márcz. 11-én”) átültetése. Bár a fordításokat nem az eredeti művek ősbemutatóinak sorrendjében⁴⁸ készítette, utolsóként mégis a legkésőbbi, a *Plutos* végére tett pontot („Vége 1874. június⁴⁹ 20”). A komédiák csaknem felénél a tisztázat befejezésének dátumát is feltüntette (*A Békák* „tiszt. máj. 8.”; *Lysistrate* „tiszt. oct. 15.”; *A Nők ünnepe* „tisztázva jan. 18.”; *A Nőuralom* „tisztába [] márcz. 28.”; *Plutos* „tisztázva jul 9.”). Az egyes dátumokat összevetve látható, hogy az elkészült átültetéseket néhány héten belül letisztázta, így ebben a munkafázisban is a *Plutos* volt az utolsó. (7. kép) A fordítás megkezdésének időpontját a tisztázatokon csak két helyütt, a *Lysistrate* és az *A Nők ünnepe* első lapján tüntette föl. Előbbinél ez „1873 máj. 9.” utóbbinál pedig „73. oct. 16.” Komédiafordításainak kiadásába Arany – hosszas unszolás után – csak évekkal elkészülésük után egyezett bele, így a gyűjtemény 1880–1881-ben jelent meg először.⁵⁰

Bár már az első kiadás sikert aratott, azóta is visszatérő kérdés,⁵¹ hogy az antik drámairodalomból a költő miért éppen Arisztophanész műveit ültette át. „Nem meglepő látvány-e, hogy a puritán, szemérmes Arany oly drámát fordít, mely[,] mint a *Lysistrate*[,] pajkos szemérmetlenségre mindent felülmúl, amit valaha orfeumokban előadtak vagy rendőrileg eltítottak?”⁵² – kérdezi a pesti egyetem egykori professzora, az Aranyról az első igazán jó könyvet író Riedl Frigyes. Ő a választ abban látta, hogy a költő és ókori előde sok tekintetben rokonlélek, és ezekben az átültetésekben „Arany visszatért régi szerelméhez, a politikai satyrához: ifjúkori gúnyos hajlamát Aristophanesben, egy kétezer éves tekintély védelme alatt, újból fellelte.”⁵³

48 *Az Acharnaebeliék* (i. e. 425), *A Lovagok* (i. e. 424), *A Felbők* (i. e. 423), *A Darázssok* (i. e. 422), *A Béke* (i. e. 421), *A Madarak* (i. e. 414), *Lysistrate* (i. e. 411), *A Nők ünnepe* (i. e. 410), *A Békák* (i. e. 405), *A Nőuralom* (i. e. 392), *Plutos* (i. e. 389/388). – Arany fordításainak a tisztázott kézirat (és az ennek alapján készült első kiadás) óta hagyományos sorrendje: *A Lovagok*, *A Felbők*, *A Darázssok*, *A Béke*, *Az Acharnaebeliék*, *A Madarak*, *A Békák*, *Lysistrate*, *A Nők ünnepe*, *A Nőuralom*, *Plutos*. A legutóbbi, a 2002-es kiadás az ősbemutatók sorrendjében közli a darabokat. Ez nem jelent túl nagy változást, mindössze annyit, hogy az *Az Acharnaebeliék* az *A Béke* és az *A Madarak*, az *A Békák* pedig az *A Madarak* és a *Lysistrate* közé került át.

49 Az „n” egy l-ből javítva. Arany tévesztésének magyarázata az lehet, hogy júniusban befejezett fordítását júliusban tisztázta le.

50 ARISTOPHANES *Vígjátékai*, bev., glosszárrium PONORI THEWREWK Emil, előszó GYULAI Pál, ford., jegyz. ARANY János, Bp., Magyar Tud. Akadémia, 1879–1880 [1880–1881], I–III. – Itt említen-dő, hogy a két szélső kötet címlapján 1880-as, a középső kötetén viszont 1879-es évszám látható. A három dátumból kettő bizonyosan téves, hiszen a korabeli sajtóból egyértelmű, hogy az első kötet 1880 tavaszán, a második ugyanez év őszén, a harmadik pedig – a címlapján látható 1880-as évszám dacára – 1881 tavaszán jelent meg. (KOROMPAY H. János szíves közlése.)

51 RIEDL Frigyes, *Arany János*, Bp., Pallas, [4. kiad.], 1920, 317–319; VOINOVICH, *Arany János életrajza 1860–1882*, i. m., 230–241; KERESZTURY, *Mindvégig*, i. m., 469–472; stb.

52 RIEDL, *Arany János*, i. m., 317.

53 RIEDL, *Arany János*, i. m., 318.

Valóban ez lehet a magyarázat, hiszen azt, hogy a komédiákat passzióból fordította le, Arany maga is megerősítette egy 1878. november 25-én kelt levelében: „Én Aristophanes összes főnmaradt tizenegy darabját még 1871–1874-ben lefordítottam, az igaz. Hanem e fordítással egyelőre semmi irodalmi célom nem volt, csupán beteges állapotomban szórakozást s mintegy szellemi gimnasztikát kerestem benne. Így is azonban, híre menván foglalkozásomnak, nem megvetendő ajánlatot vettem egy kiadó részéről; de én, bár a munka (a mennyiben Aristophanes pusztá szövegét illeti) már készen volt, elhárítottam ez ajánlatot”.⁵⁴ (Az idézett részt közli a kritikai kiadás is.⁵⁵)

Azt, hogy az iménti levélrészlet nem a költő szerénységéről, hanem tényszerűen pontos adatokról szól, a kéziratok bizonyítják. Vizsgálatuk során számos olyan jel figyelhető meg, amely azt tanúsítja, hogy Arany csak a tisztázatok elkészítése után öt–nyolc évvel, tehát közvetlenül a kiadás előtt (valószínűleg 1879-ben, és talán 1880 elején) ellenőrizte és javította végig, illetve egészítette ki fordításait. A kéziratok vizsgálata során természetesen azt is figyelembe kell venni, hogy a ma – legalábbis első pillantásra – egységesnek tűnő tisztázat négy év alatt, több (minden bizonnyal a komédiák számának megfelelően tizenegy) részletben készült.

A tisztázatot a költő bizonyos mértékig nyilvánvalóan megtervezte, például a címek és a jegyzetek egy részét eredetileg ceruzával írta, és ezt csak utólag írta át tintával. Több esetben, például az *A Lovagok* és az *A Felhők* elején (I. kötet: ff. 2r, ill. 28r) jól látszanak az oldaljegyzetek ceruzával írott előzményei. Néhány helyen (például II. kötet: f. 53r) Arany tett még rövidebb nyomdai utasításokat, illetve pár jegyzetet törölt, másokat pedig lerövidített vagy éppen kiegészített. A fordítások lapjain viszonylag sűrűn láthatók hol ceruzával, hol tintával írott ütemjelzések, amelyek talán a tisztázás közbeni önellenőrzés emlékei. Több helyütt (például I. kötet: ff. 16r–v, 32v; II. kötet: f. 14r) a költő nem írta át tintával az eredetileg ceruzával írott kiegészítéseket és oldaljegyzeteket. Talán így jelezte, hogy mégsem kell kinyomtatni őket. Utólagos javításainak nagy részét – a főszövegtől kissé eltérő – fekete tintával írta (például I. kötet: ff. 28r, 34v, 39v; II. kötet: ff. 9v, 19r, 33v, 83v; III. kötet: ff. 17v, 64r, 77v). Néhányszor (például II. kötet: ff. 19r, 36v, 40v, 42v) grafitceruzát, pár alkalommal (például III. kötet: f. 68v) pedig kék ceruzát használt.

Az egyes komédiákat címlevél előzi meg, amelynek rectóján a mű aláhúzott címe, versóján pedig a Személyek, vagyis a szereplők fősorolása olvasható. Ezeket Arany utólag, de még a bekötötetés előtt illesztette a komédiák tulajdonképpeni szövege elé. Erre utal, hogy egy részüket, és pedig azokat, amelyek magukban álló főlíók (*A Lovagok*, *Az Acharnaebeliek*) és azokat amelyek bifoliumokra írottak (*A Felhők*, *A Darázsok*, *A Béke*) csak beragasztották a kötetekbe. A többi esetben, jellemzően a II–III. kötetben, a költő egy biniót illesztett a fordítások szövege elé, és ennek az egyébként üres ívfüzetnek az

54 Idézi: GYULAI Pál, *Előszó = ARISTOPHANES Vigjátékai*. [...] *Első kötet*, bev. PONORI THEWREWK, előszó GY. P., ford., jegyz. ARANY János, 1880, *i. m.*, III–VIII, idézet: IV–V.

55 ARANY János, *Arisztophanész*, jegyz., kiad. KÖVENDI (Arany János Összes Művei, 8), *i. m.*, 368.

utolsó, negyedik foliójára írta föl a címet és a szereplőket (*A Madarak*, *Lysistrate*, *A Nők ünnepe*, *A Nőuralom*, *Plutos*). Az *A Békák* címlevele szintén egy utólagos binio része, azonban ennek első, nem pedig utolsó foliója. Ebben az esetben minden bizonnyal tévedés történt, hiszen a komédia szövege – a hiba miatt – csak három üres folio után következik. Arany takarékoságát bizonyítja, hogy azokban az esetekben (*A Felbők*, *A Madarak*), amikor a mű szövege az utolsó ívfüzet első folióján ért véget, a biniók középső levélpárját kiemelte. Az így nyert bifoliumokat használhatta akár az első kötet utólag beragasztott címleveleinek elkészítéséhez is. Ahol csak egy-két folio maradt üresen, azokat – nehogy megbontsa a fűzést – nem tépte ki. Szintén nem emelte ki az utólag beillesztett, a címlevéltől eltekintve üres ívfüzetek középső bifoliumát sem, így az ezek első két foliója közötti hajtás mindmáig nincs fölívva (II. kötet: ff. 22–23, 88–89; III. kötet: ff. 1–2, 29–30, 57–58). Ez is lehet annak jele, hogy külön munkafázisban, utólag készültek. Hasonlóképpen nagyrészt fölívatlanok a kötetek végén található, üresen maradt ívfüzetek megfelelő foliói is (I. kötet: ff. 106–107; III. kötet: ff. 85–86, 87–88, 89–90, 91–92).

Az íráskép alapján is az feltételezhető, hogy a címlevelek elkészítése évekkel a fordítások elkészülte után, már a kiadási munkálatok részeként történt. Az, hogy a drámák szövege minden esetben egy-egy ívfüzet elején kezdődik, szintén azt támasztja alá, hogy a mostani címlevelek (a szereplők felsorolásával együtt) utólagosak. Emellett szól az is, hogy a már említett, címekkel ellátott papírfülek *mindig* a komédia főszövegének kezdetét jelzik, nem pedig a címleveleket. Megerősíti az előbbieket, hogy az I. kötet 1. folióján, az *A Lovagok* utólagos címlevelén nincs paginálás, a lapszámozás eredetileg a f. 2r-n, a tulajdonképpeni fordítás elején kezdődött. (Utóbb ezt javították, így a p. 1-ből p. 3 lett, és így tovább.) Az első kötet további részében, és a másik két kötetben a címleveleket már eleve beleszámozták a paginálásba.

A címlevelek beillesztése előtti címeket a komédiák elejéről valószínűleg maga a költő húzta ki. Ez alól kivétel az *A Darázsok*, az *A Madarak* és az *A Békák*, amelyeknél ez a korrekció elmaradt. Viszont az első fordítás elejére (I. kötet: f. 2r), a kihúzott *A Lovagok* cím alá utólag beírta, hogy „Demos háza előtt”, ez alá pedig egy római I.-est írt. A cselekmény színhelyének meghatározását Arany az I. kötet felébe utólag írta be (*A Lovagok* f. 2r, *A Felbők* f. 28r), az ebben található utolsó két drámánál viszont már a másolással egyidejűleg (*A Darázsok* f. 56r, *A Béke* f. 82r). A második és a harmadik kötetre is a másolással egyidőben történt színhely-meghatározás jellemző (II. kötet: *Az Acharnabeliek* f. 2r, *A Madarak* f. 26r, *A Békák* f. 60r; III. kötet: *A Nők ünnepe* f. 5r, *A Nőuralom* f. 33r, *Plutos* f. 61r), de a *Lysistrate* esetében ismét utólagos (II. kötet, f. 92r).

A tisztázatlanban a „felvonások” számozása a fordítások többségénél (*A Lovagok*, *A Béke*, *Az Acharnabeliek*, *A Madarak*, *A Békák*, *A Nők ünnepe*, *A Nőuralom*, *Plutos*) szintén utólag készült. A tisztázás során azonban két esetben (*A Felbők*, *A Darázsok*) a költő hagyott ki helyet a számozás számára. A *Lysistrate* ebből a szempontból átmenetet képez: a III. „felvonásnál” hagyott ki helyet Arany, a többi sorszámot viszont utólag írta be.

Az elkészült fordításokat a költő minden bizonnyal eredetileg különálló, kötés nélküli, papírvívből hajtogatott ívfüzetekbe tisztázta. Ezekből egy-egy komédiához 6–8 darabot, tehát 24–32 foliót használt föl, amelyeket utólag kötöttek össze három kötetbe. A mindhárom kötetben, az *összes* ívfüzet közepén látható, *minden* a dráma szövegét tartalmazó bifólión meglévő, a mai kötés által nem használt fűzőlyukak azt bizonyítják, hogy a komédiák egyszer korábban már össze voltak fűzve. A lyukak elhelyezkedéséből arra lehet következtetni, hogy ez az átmeneti fűzés komédiánként történt, tehát a tisztázatokból tizenegy kis, kötés nélküli füzet jött létre. (Bár nagyon valószínűtlen, egyelőre nem zárható ki, hogy az Egyetemi Könyvtárban történt javítás során újrafűzték a köteteket, és a lyukak az ezt megelőző első kötés emlékei.) A korábbi fölvetés, tehát a különálló füzetkéek egykori léte melletti érv lehet, hogy létrehozásukkal elkerülhető volt a bifóliók összekeveredése. Szintén ezt a feltételezést támasztja alá a fordítások sorszámozása is. Ugyanis azt, hogy az egyes köteteken belül milyen sorrendben kerüljenek bekötésre a komédiák, Arany az első két kötetben kék, a harmadikban pedig piros ceruzával beírta a fordítások első lapjára. (Egyik esetben sem a mostani címlapra, tehát címlevelük még ekkor sem volt.) Az így létrejött elrendezés egyébként megegyezik az első kiadás kötetbeosztásával is. A költő az I. kötetben található, *A versformákról* szóló összefoglalás első lapjára is ráírta (kék ceruzával), hogy „a kötet végére val[ó]”, az tehát, ha későbbi is a fordításoknál, az I. kötet bekötésének idején már készen volt.

Köztudott, hogy Arany általában nem lelkesedett kritikusaik és magyarázóinak megjegyzéseikért, bár híressé vált mondata („gondolta a fene”) ebben a formájában nem hiteles. Szerencsére ismert a költő reakciója legalább egy az Arisztophanész-fordításokhoz kapcsolódó kritikus belemagyarázásra is. Arany László idézi édesapja egy jegyzetét, amelyet a költő egy őt – a komédiaíróhoz hasonlóan (!) – antidemokratának és erősen konzervatívnak vélő bírálatra tett, valószínűleg 1880-ban:

„A ki Homért fordítja: az a királyság dicsőítője, s a democrata szabad szónak Thersitesben⁵⁶ kicsúfolója.

A ki Virgilt vagy Horáczt fordítja: az a caesarismus magasztalója a Brutus-féle köztársaság ellenében.

A ki Dantét fordítja: incarnatus Ghibellin.⁵⁷

A ki Shakespeare 36 színdarabja közül épen csak Coriolanust választja lefordítani: maga is gőgös aristocrata, és hazája ellensége.⁵⁸

Ergo: a ki Aristophanest fordítja: az a democratia eskütt ellensége; súlt pecsovics.⁵⁹
Q. e. d.⁶⁰

56 Therszitész – mind külső, mind belső tulajdonságait tekintve – a Tróját ostromló sereg legnegatívabb tagja.

57 A ‘megtestesült császárpárti[ság]’.

58 A *Coriolanust* (és végül *csak* azt!) Petőfi fordította.

59 A (mindenkori) hatalom szolgálalkú, túlbuzgó híve.

60 Quod erat demonstrandum (lat.) = ‘[ez az,] ami bizonyítandó volt’.

A bíráló nem hiszi, hogy engem Aristophanes csak *philologic*e érdekelt; *politice* kellett érdekelnie. Hát még egy harmadik nincs: *aesthetic*e?”⁶¹

Közismert az is, hogy a komédiák *nagyon* szókimondó részeit Arany valamelyest tompította. Ezt az – egyébként korántsem prűd – költő, előbb már idézett levelében az alábbiakkal indokolta: „az oly szép görög életnek nagyon rút oldalai is voltak; s ezek épen az őskomoediában fordulnak leginkább kifelé. Általában a mai és kivált a magyar közönség nincs szokva ilyeneket olvasni könyvben. A hol ugyan csak *szóiban* volt a dísztelenség, azon igyekeztem valamely népies euphenismussal (melyet úgy sem ért mindenki) segíteni, vagy legalább *kétértelművé* tenni a nagyon is egyértelmű kifejezést. De mikor egész jelenetek (például: *Béke* 1–75 vers; *Lysistrata* [!] 758–911), sőt úgy szólván egész darabok (*Nők ünnepe* s általában mind a három női darab) fordulnak meg ily obscenumon: mit tegyen velök a szegény fordító?”⁶² (Az idézett részt közli a kritikai és a legújabb kiadás is.⁶³) Egyes szöveghelyek esetében Arany minden igyekezete ellenére sem talált kiutat, és ezt olykor – szinte mentegetődzve – jelezte a jegyzetekben is. Így például az *A Felbök* 1099–1100. (= a fordítás 1049.) sorához ezt írta: „E helyet vagy teljesen ki kellett hagyni, a mit nem akartam, mert egy castrált Aristophanes nem lenne többé Aristophanes, – vagy így meztelen lefordítani; *szépitni* egyáltalán nem lehetett.”⁶⁴ Továbbá az *A Madarak* 1206. (= a fordítás 1135.) sorához: „Az eredeti szójátékban még obscoenabb czélzás rejlik.”⁶⁵ Vagy a *Lysistrata* 979. sorához (= a fordítás 913. sora előtti utasításhoz): „A görög nemzet [...] nem oly szemmel nézte az ily jeleneteket, mint mi néznők.”⁶⁶ És a sort még

61 Idézi: [ARANY László], *Jegyzetek Arany önéletrajzához és hátrahagyott iratai bevezetéséhez* = ARANY János *Hátrahagyott prózai dolgozatai*, előszó, jegyz. ARANY László, Bp., Ráth Mór, 1889 (Arany János Hátrahagyott Iratai és Levelezése, 2), I–XL, idézet: VIII–IX.

62 Idézi: GYULAI Pál, *Előszó* = ARISTOPHANES *Vígjátékai*. [...] *Első kötet*, bev. PONORI THEWREW K, előszó GY. P., ford., jegyz. ARANY János, 1880, *i. m.*, III–VIII, idézet: V. – Itt említendő, hogy – a költő által használt segédanyagokat is figyelembe véve – Arany „egy szemernyivel sem” volt prűdebb a korabeli német fordításoknál. (BOLONYAI Gábor szíves közlése.)

63 ARANY János, *Arisztophanész*, jegyz., kiad. KÖVENDI (Arany János Összes Művei, 8), *i. m.*, 368; ARISZTOPHANÉSZ *Vígjátékai*, előszó, jegyz., kiad. BOLONYAI Gábor, ford., jegyz. A. J., tan. KÖVENDI Dénes, Bp., Osiris, 2002 (Osiris Klasszikusok), 5.

64 ARISTOPHANES *Vígjátékai*. [...] *Első kötet*, bev. PONORI THEWREW K, előszó GY. P., ford., jegyz. ARANY János, 1880, *i. m.*, 173; A. J., *Arisztophanész*, jegyz., kiad. KÖVENDI (Arany János Összes Művei, 8), *i. m.*, 134; ARISZTOPHANÉSZ *Vígjátékai*, előszó, jegyz., kiad. BOLONYAI, ford., jegyz. A. J., tan. KÖVENDI, *i. m.*, 211.

65 ARISTOPHANES *Vígjátékai*. [...] *Második kötet*, bev. PONORI THEWREW K, ford., jegyz. ARANY János, 1879 [1880], *i. m.*, 165; A. J., *Arisztophanész: A Madarak, A Békák, Lysistrata, A Nők ünnepe, A nőuralom, Plutos*, jegyz., kiad. KÖVENDI Dénes, Bp., Akadémiai, 1961 (Arany János Összes Művei, 9), 69; ARISZTOPHANÉSZ *Vígjátékai*, előszó, jegyz., kiad. BOLONYAI, ford., jegyz. A. J., tan. KÖVENDI, *i. m.*, 439.

66 ARISTOPHANES *Vígjátékai*. [...] *Második kötet*, bev. PONORI THEWREW K, ford., jegyz. ARANY János, *i. m.*, 1879 [1880], 384; A. J., *Arisztophanész*, jegyz., kiad. KÖVENDI (Arany János Összes Művei, 9), *i. m.*, 236; ARISZTOPHANÉSZ *Vígjátékai*, előszó, jegyz., kiad. BOLONYAI, ford., jegyz. A. J., tan. KÖVENDI, *i. m.*, 521.

lehetne folytatni. A legutóbb idézett mondat feltételes módjából arra lehet következtetni, hogy Arany nem számított arra, hogy fordításai (vagy legalábbis a *Lysistrate*) színpadra kerülnek.

Akit a költő előbb vázolt dilemmáinak oka behatóbban érdekel, annak javaslom, hogy olvassa el az Arany által lefordított Arisztophanész-komédiák legutóbbi (és mind- eddig legjobb) összkiadásának szerkesztői előszavát.⁶⁷ Ebben a tanulmánymeretű és -értékű bevezetőben Bolonyai Gábor nem csak gyakorlati kérdésekkel foglalkozik, hanem kitér arra is, hogy az antik görög kultúra és a mai nyugati civilizáció szexualitáshoz való viszonya mennyiben tér el egymástól. Figyelembe véve, hogy ez a különbség az ókori Hellasz és a másfél évszázaddal ezelőtti Magyarország között még sokkal nagyobb volt, a maga korában a költő mégoly korlátozott szókimondása is lélegzetelállító lehetett. Nem véletlenül írta Riedl, hogy „Arany Aristophanesében mintha kimerítette volna a magyar nyelvet: minden rétegében, pathosban, humorban, obscenitásban egyaránt feldúlja és minden neki való szólást felhajt. A népies kifejezések tréfás fordulatok sokasága elkábító. Nem rajta múlt, hogy a fordítás minden jelessége mellett, az assimilatio mégsem teljes. Belőlünk a XX. század fiaiból hiányzik, ami Aristophanes phantastikus színműveiben ujjong: az obscenitás friss naivitása. Mi ezt körülírásokkal, rejtett célzásokkal pótoljuk, melyek élvezetünknek valami alattomos, tiltott gyümölcs jelleget adnak. Harmadfélezer év választ el bennünket a nagy athenitől: nem csoda, hogy lelki életünk, szervezetünk rugékonyságából valamit veszített e hosszú úton.”⁶⁸ Aki az ún. kényes részek esetében nem csak Arany tompított átültetésére, hanem az eredeti szöveg pontos fordítására kíváncsi, annak érdemes áttanulmányoznia a már említett legutóbbi kiadást. Ennek láb- jegyzetei ugyanis nem csak a költő megjegyzéseit közlik, hanem az inkriminált szakaszok pontos jelentését is. Mindemellett tartalmazzák az Arany által használt görög nyelvű kiadás megjelenése (1845) után eltelt bő százötven év tudományos eredményeit is.⁶⁹

Az Egyetemi Könyvtárban őrzött Arany János kéziratok mindegyikének szövege többször is megjelent már, de a levél hiteles szövege és egyik utóirata eddig kiadatlan volt. Hasonmás kiadása még egyiknek sem készült. A nagyközönség esetenként az intézmény nyitott napjain, így a Múzeumok Éjszakáján, a Kulturális Örökség Napján, vagy – mint most is – a Kutatók Éjszakáján tekintheti meg őket.

* * *

67 BOLONYAI Gábor, *A szerkesztő előszava = ARISZTOPHANÉSZ Vigjátékai*, előszó, jegyz., kiad. B. G., ford., jegyz. ARANY János, tan. KÖVENDI, *i. m.*, 5–18.

68 RIEDL, *Arany János, i. m.*, 319.

69 ARISZTOPHANÉSZ *Vigjátékai*, előszó, jegyz., kiad. BOLONYAI, ford., jegyz. ARANY János, tan. KÖVENDI, *i. m.*

*Arany János levele Kazinczy Gábornak*⁷⁰

1r:

Pest, jan. 25. 1861

Tisztelt Barátom!

Ha menteni akarnám magamat hosszú hallgatásomért, talán menthetném azzal, hogy a jegyzőkönyvi kivonatot,⁷¹ melyet tőlem utolsó leveledben kívántál, csak a napokban kaphattam meg Toldy úrtól,⁷² mivel a jegyző könyv – mint mondá – egész addig nem volt letisztázva. Azonban magam látom, hogy e mentség nem oldoz fel a hanyagság vádjá alól, mert becses soraidra e jegyzőkönyv nélkül is válaszolhattam volna. A dolog úgy áll, hogy eleinte csakugyan a jegyzőkönyvet vártam, s e miatt jó darabig késvén, a restek szokott hibájába esém, kik csak azért sem fognak valamibe, mert annak idején elmulasztották.

Egyébiránt e hanyagság csak annyiban sajnálatos, hogy általa Neked, szívből szeretett Barátom, hiú várakozást s talán bossúságot is okoztam; de remélem hogy Te megbocsátasz ezért az én szegény (NB. örökké zúgó) fejemnek: <han> ellenben a kiadás ügye mit sem késett eddigi halasztásom által, mert pénz mindegyre szűkös van, s az idők nem olyanok, hogy jó kelet fejébe vállalkozni lehessen. A pártolók (alias: előfizetők) száma sem éri még föl a 700-at, pedig úgy van tervezve, hogy csak pár ezernél fordúlna valami a társaságnak, ezernél nem veszt, azon alól sajátját fizeti e 4 forintos vállalatra.⁷³

A mi molièrei fordításodat nézi: őszintén megvallom, hogy mielőtt becses soraidat vettem, azokat a pártolói 60-ívbe szándékoztam betudni; oly módon, hogy e jutalék könyvek 1/3 része „becsesb műfordítás” &c kellvén, hogy legyen: a tieiddel akartam megkezdeni, s e javaslatomat a társaság is helybenhagyta. De leveledből azt olvassam ki, hogy Te ettől idegenkednél. Kifogásod⁷⁴ van a „gyűjtemény-

70 Kazinczy Gábor (1818–1864) Kazinczy Ferenc unokaöccse, ügyvéd, politikus, műfordító, publicista, a Kisfaludy Társaság tagja, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja, országgyűlési képviselő.

71 A kérdéses helyen Kazinczy Gábor Molière-fordításainak a Kisfaludy Társaság illetményköteteként történő kiadásáról van szó. 1863-ban a *Dandin Györgyöt*, az *A fősvényt* és a *Tartuffé*-öt is megjelentették.

72 Toldy Ferenc (1805–1875) orvos, irodalomtörténész, akadémikus, a pesti egyetem professzora, az Egyetemi Könyvtár igazgatója.

73 Az „r” egy második t-ből javítva.

74 Az „o” egy ó-ból javítva.

be” stb. sorozás ellen. A pártolóknak adandó jutalékot azonban mint önálló könyveket is adhatjuk: nincs rá szükség, hogy közös cím alá foglaltassanak. Miért is? A kiállítást valami nagy fénynyel nem esz-

1v:

közölhetjük: azonban gondunk lesz rá, hogy csinos legyen: a formatum valószínűleg nagy 16^{ad} rét, a legkedvesebb regényalak. Hanem erről később, most csak az a kérdés, hajlandó volnál-e fordításaidat a pártolóknak jutandó ivszámba átengedni?

Hogy Kazinczy Majláthját⁷⁵ és Marmontelét⁷⁶ a társaság – legalább most – nem adhatja a pártolók évi illetékébe, azt valószínűleg már tudod a lapokból. Kétségtelen azon fordítások nagy érdeme de a társaság úgy vélekedett, hogy első évét mégis valami újabbal, s a műbecs mellett ingerlőbb olvasmánynyal kellene megnyitnia. Ilyen volna már Molière-d, melyben az is gyönyörködne, ki pusztán mulatságból olvas. Ezen kívül még egy angol regény (Adam Bede⁷⁷) jőne az évi illetménybe, ha fér, több is.

Nincs egyéb hátra, mint hogy megköszönjem bizalmadat, miszerint engem jelölsz ki fordításod áttekintésére, s fölkérjelek, részesíts melőbb a szerencsében, hogy e bizalomnak megfelelni megkísérthessem. Addig fogadd legszívesb üdvözlésemet!

tisztelő atque szerető

barátod
Arany János

Azokat az ugymondott „hézagpótló” cikkeket nagyon várom ám – de nagyon hiába! Retteneteskép magamra vagyok hagyatva, nem dolgozik nekem – pár könyörületes szíven kívül – senki de senki. Nem arról van szó, hogy jó lapot állítsak ki, hanem hogy kiállíthassam a lapot, egy hétről másra. Bizony sanyarú kenyér ez az ilyen szerkesztőség.

75 A kötet csak három évvel később jelent meg: MAJLÁTH János, *Magyar regék, mondák és népmesék*, bev., ford. KAZINCZY Ferencz, kiad. KAZINCZY Gábor, Pest, Heckenast, 1864.

76 Első kiadása: [Jean-François] MARMONTEL, *Marmontelnek szívkepésző regéji*, KAZINCZY Ferenc, Szépkalomb, 1808 (Kazinczynak Fordított Egyveleg Írásai, 1).

77 [George] ELIOT György [= Mary Anne EVANS], *Bede Ádám*, ford. SALAMON Ferenc, Pest, Kisfaludy-Társaság, 1861–1862, I–II.

U. i. most látom, hogy ezt a jegyzőkönyvi kivonatot alá sem írta – nem adja ki – senki! Greguss⁷⁸ nem írhatta alá, miután az a jegyzőkönyv nincs a kezén: Toldynak kellett volna de már nem járok utána, különben levelem ismét elmarad egy pár hónapig.

2r:
[üres]

2v:
Tekintetes
Kazinczy Gábor urnak
tisztelettel.

Putnok
Bánfalva.

78 Greguss Ágost (1825–1882) akadémikus, esztéta, újságíró és -szerkesztő, az 1860-ban föléledt Kisfaludy Társaság titkára.

Summary

János Arany's Manuscripts in the University Library

A considerable part of the personal objects and manuscripts of János Arany (1817–1882), one of the greatest Hungarian poets, perished during World War II. This unfortunate circumstance makes the important Arany manuscripts preserved in the ELTE University Library even more precious. The three documents date from different decades and together they cover the second half of the poet's life.

A Short Outline to the History of Hungarian Literature, more precisely a part of it, is the earliest of the three. Although the entire text of the work is known, only the *Outline* and *The First Period* of the *Fourth Part: The Recent Age* are autographs. The manuscript fragment of 14 pages was included into the University Library collection among the papers of historian Sándor Szilágyi (1827–1899). Szilágyi was a high school teacher in Nagykőrös between 1853 and 1867, and the head of the University Library from 1878 until his death. Arany taught Greek, Latin, and Hungarian in Nagykőrös between 1851 and 1860. He wrote the textbook as an aid in his teaching activity in the second half of the 1850s.

The poet's letter to Gábor Kazinczy dated on 25 January 1861 was already written in Pest, since Arany had moved to the capital during the previous year. In the two-page long text the poet, by then the manager of the Kisfaludy Society and editor of the literary magazine, the *Szépirodalmi Figyelő*, shared his concerns with the Molière translator writer and politician Kazinczy. This document also came to the University Library via Sándor Szilágyi; it was bound into the volume containing his family correspondence.

The third document, the fair copy of Arany's *Aristophanes translations* was a present from the poet's daughter-in-law. The Hungarian rendering of the Athenian playwright's eleven surviving comedies occupy three half-cloth bound volumes (I: *The Knights, The Clouds, The Wasps, Peace*; II: *The Acharnians, The Birds, The Frogs, Lysistrata*; III: *Thestomophoriazusae, Ecclesiazusae, Wealth*). The first volume concludes with a short outline by Arany *On Metrical Forms*. The three volumes amount to 542+3 pages. The poet, already secretary-general of the Hungarian Academy of Science, carried out this huge work quite quickly, considering that he could only work on it during his spare time. The office of secretary-general required a considerable amount of work and consumed much of his time and energy. He finished *The Clouds* first, in August 1871, *Wealth* on 20 June 1874, preparing a fair copy in a few weeks time. The translations were published only in 1880, since he gave his consent unwillingly after years of solicitation.

All three Arany manuscripts preserved in the University Library have been published several times, but the editions of the letter have been defective. None of the manuscripts has a facsimile edition. The originals are exhibited from time to time during the different popularizing programs of the institution (Cultural Heritage Days, the Night of Museums, etc.).

Negyedik szakasz.Legújabb kor.1. §. Áttekintés.

A magyar irodalom történet legújabb kora 1772-ben, Bessenyei György és társai fellépésével kezdődött és terjedt a forradalomig, 1848. Az aorta lefolyt részhang ez a napi irodalom, melyben élünk, még nem nyírt a történelmünk biztos tájékozást.

Ez egen kort, rézint könyvekből áttekintés kedvéért, részint, mert a dolgok természeté egy kivételje, első időrakva orajjuk:

I. Időrak: Bessenyei fellépésétől-1772- a nyelvújítási formák, míg végig - körülbelül 1811. - Ez az előképző időrak.

II. Időrak: A nyelvújítási vitáktól a forradalomig - 1811-48. Ez a virágzó időrak.

Elő időrak.2. §. Az irodalom újraeléde.

Azaz csomóról hanyatlás után, melyet irodalmunk a XVIII-k század elejétől fogva mutat, 1772-ben kezdett újabb életkétség, újabb mozgalom keltekezni abban. Ugyanis, fiatallíván Maria Teresia (1764) Béisen a magyar kir. testőrkő seregét: ez által számos ifjúnak alkalmat szolgáltatott oly nevelési nyerhetni, melyet előző idők csak a főurak fia, s azok is csak külföldön nyerhettek. Béisen akkor még a német irodalom a francziának szembe, sága alatt nyögött. Az előkelők saját nyelvüket megvetve, francziául társalkodtak, olvastak, a német irodalmat lenéz, sőt, néha már kiűnt a birodalomban Wieland, Klopstock, Lessing annak igen szép lendülettel adának. Ellenben a franczia irodalom, mely XIV század alatt már virágzásra jutott, pontját érte el, sivat olvasmány lón: Corneille, Racine, Voltaire, Molière stb. munkái forgottak körkörös. - Ny körülmény, melyek közt túlsó ifjaink önművelése, franczia irányban, történelmünkben. - de egyrészt mind a magyar irodalom irónysága, a francziával összehasonlítva, félgyógyászó harafúú párdalmukat s előkelők amak gaz, sáfártaát kitalhatóság munkába venni. Bessenyei György volt az el, fő irányadó és útmutató; példája, bardsalásai gyújtak lángra sorsos társait, kik közt Barcsai, Barcsai s jóval utóbb Klapka, Vándor a legnevezetesebbek. - Nem Jókai's bont a harában is or, vendéges magaculaimadt az irodalom terén, kivált a kölcsönben melyet azian a próza is követett; úgy hogy az 1772-től 1794-ig terjedő időkör irodalmunkat már nép virágzásban tekintett fel.

Pest, jan. 25. 1861

105

Tiszelt Barátom!

Ha meneni akarnám magamat, tovább hallgatásomért, talán most, heten át, hogy a jegyzőkönyvi kivonatot, melyet tőlem utolsó leveledben kívántál, csak a napokban kaphattam meg Lotdy úrtól, mivel a jegyző könyv — mint monda — egész addig nem volt készíttetve. Ittiban magam látom, hogy a mentőség nem oldoz föl a hanyagság vádját alól, mert becses forrásra e jegyzőkönyv nélkül is válaszolhattam volna. A de. leg úgy áll, hogy eleinte csakugyan a jegyzőkönyvvel vártam, s e miatt jó darabig késve, a restet jótelt hibájába esem, kik csak azért sem fogtak valanibe, mert annak idején elmulasztották.

Egyébiránt e hanyagság csak annyiban sajnálatos, hogy általa Néked, tőrből jertelt Barátom, kiú vártatást s talán bo. szünetet is okoztam; de remélem hogy Te megbocsátást értes, az en fényes (185 öökke' kúgó) fejemenek; ha ellenben a kiadás ügye mit sem kért eddigi halasztásom által, mert pénz még mind egyre járkon van, s az idők nem olyanok, hogy jó kelet fejébe vállaltolni le. késsen. A pártolól (alias: eljiretől) száma sem éri még föl a 700-at, pedig úgy van tervezve, hogy csak pár ezernél fordítsa valam a társai, számat, ezernél nem veszt, azon alól sajátját firteli e 4 forintot vállaltatla.

A mi női ére fordításodat réri: östintén megvalton, hogy mielőbb becses forrásat vettem, azokat a pártolói 60- irbe szándékozom betudni; oly midon, hogy e jutatés könyvek 1/3 része becsesb műfordítás" &c kérvén, hogy legyen: a híreddel abarstem megkötödni, s e jár választmat a tartomány is helyben hagyta. De leveledből azt olva, sáim ki, hogy Te ezzel idegenkednél. Kifogásod van a „gyűjtemény” be" stb. sorozás ellen. A pártolónak adandó jutatésot azonban mint önálló könyvetet is arthatjuk: nincs rá' szükség, hogy köztös cím alá fog. latsassanak. Miért is? A kiállításot valam nagy fényvel nem oja.

közölkéjűk: azonban gondult lesz rá, hogy csinos legyen: a formá-
sán valószínűleg nagy hűtöt, a legkedveltebb regény alatt. Ha nem
emlék később, most már az a kérdés, hajjantó rosnát-e fordítandó
dat, a párosoknak jutandó ivarszamba átengedni?

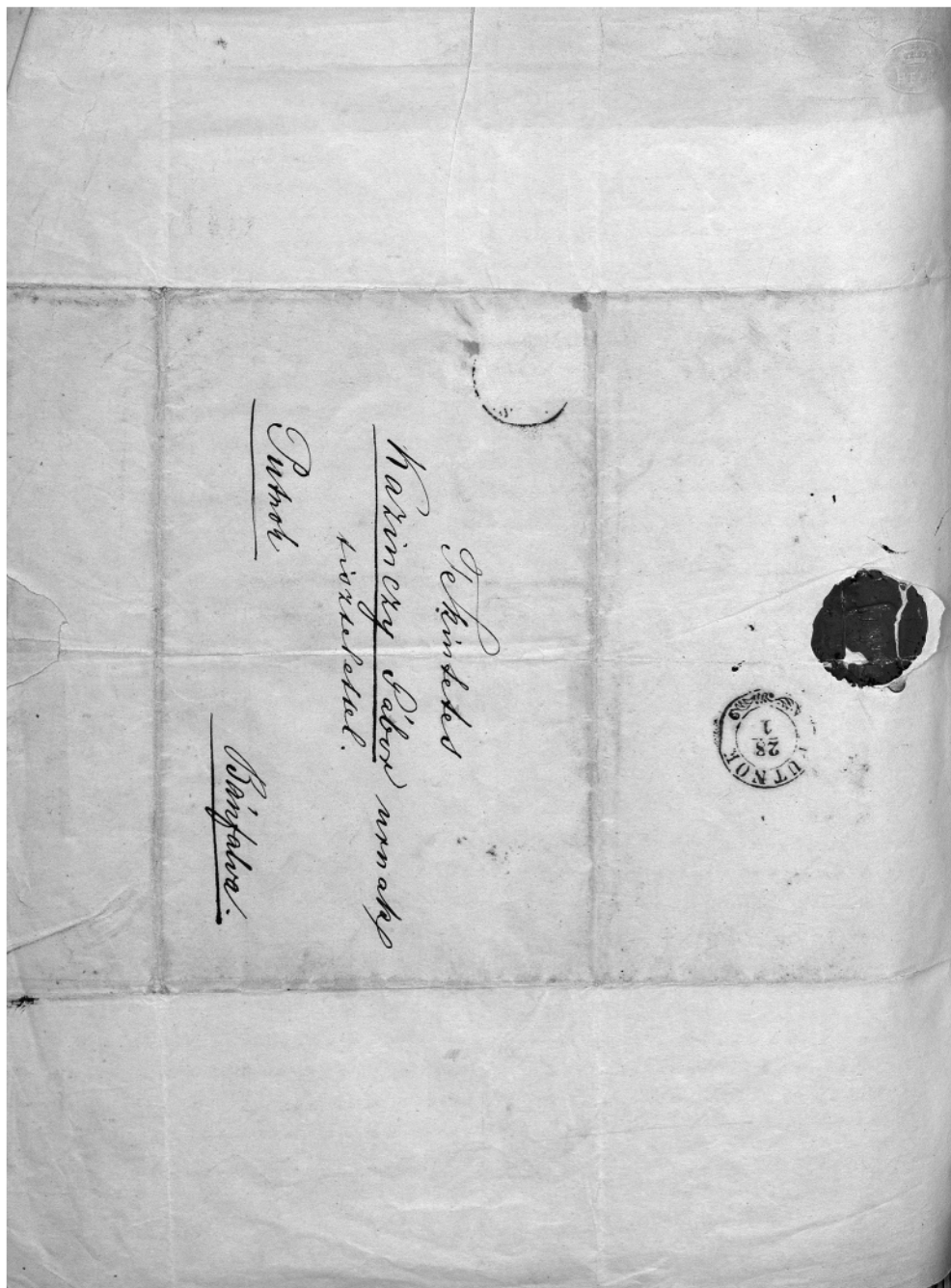
Hogy Kazinczy Majtashyát és Marmontellét a társaság leg-
alább most nem adhatja a párosok évi illetékébe, azt valószínűleg
már tudod a lapokból. Kevésbélen ám, fordítását nagy érdeklődé-
s a társaság úgy vélte, hogy előtér mégis valami újabbat
s a művészet mellett, ingerlőbb olvasmányt kellene megváltani.
Itten volna már Molière-é, melyben az is gyönyörködőik, ki megfelel
munkájából olvas. Iten kívül még egy angol regény (Selam Páris)
jönne az évi illetékébe, ha fér, több is.

Nincs egyéb hátra, mint hogy megköszönjem bizalmadat, miszer-
int engem jelöltél ki fordításod áttekintésére, s főtörvény-
repedés mielőbb a jelenetben, hogy e bizalomnak megfelelően
kideríthessem. Addig fogadd legfőbb üdvözlésemet!

tisztelettel
barátod
Aranydános

Átvétél az ugyanolyan "hagyományos" cikkeket nagyon várom ám -
De nagyon hiába! Rettenetesen kegyesen magamra vagyis hagyományos,
nem dolgozik nekem - pár könyvületes híven kívül - senki
de senki. Nem arról van szó, hogy jó lapot állítsat ki, hanem
hogy kiállítsam a lapot, egy kétről másra. Bizony sajnálom
kényer ex az ilyen jelszóval.

U. i. most látni, hogy én a jegyzőkönyvi híven alul alá írtam
írta - nem edző ki - tekeri! Jégvár nem írhatta alá, mint
az a jegyzőkönyv nincs a híven: Toldynak kellett volna
de már nem jött utána, különben levélben ismét
elmarad egy pár hónapig.

4. A Kazinczy Gábornak írott levél címzése

Norm: Aristophanes

1

Norm Petit

A Lovagok.#1. A szedőnek!

+) 1.) 2.) 3.)
 Seb
 Az egy lapra tartozó jegyzeteket, folyó
 számokkal ¹⁾ megjelölve, a lap alá
 kétszer fektetni; de ne minden jegyzetet
 külön, kikerülve, hanem egy folyószámban,
 hogy kisebb helyet foglaljanak el.

Arany

#2

A rajtam általam, én
 a jelszó ⁴⁾ jeleket neveit (azaz 4 tulajdon
 a listában, mint a frövegben, az
 egyes mondókák felett). Kisebb faj-
 ta vesszállal fektetném, mert a latin-
 betűkhez, így ittek, s ezt hasonlítják a claffikusnál, valahán-
 mint az angol s franczia nyomtatás, hűl a csapás
 s effile csetra betűk cset hűvessébe való.

#11

5. Az *A Lovagok* címlapja a szedőnek szóló utasítással

2 #de.

aláhívta jókat pedig nem viskizva, hanem. Curt
 bevittekel keirene Steterei. A. J.

Kormányok *)

Demosthenes } voltak Demosnál.

Nikias

Agonokritos, huskaírós.

Klean, voltak felügyelője Demosnál.

Lovagok Kara.

Demos.

Semmi kormányok.

Előadatok a 88. dik olympias 4. dik éreben,
 Kr. e. 424. éva.

*) Nem nagy részű sorolása, hanem feltöltött vétele szerint, mint
 klasszikus történetiul jótól.

146

Véi anyony.

Hát már nekem mi dalgom?

Chronylos.

Edeyrt fejedre, s szép halkam vigyél: Vedd a vést
Égy vízfron nagy öltözködve nagy u.

Véi anyony.

Hát a miem zövek?

Chronylos.

1200 Edeyre huzád ballag a fű.
Meglész az u:

Véi anyony.

Na, Lóvix nevére! ha kereskedel,
Hogy meg ma eljön, véstem az edeyrt. (imbul.)

Chronylos.

1205 Lám, e fariskat ép' elkerülő
Dalog körténik, mint a löbbinél: Jöjögben a nő,
Mert más farik víz helyet' fölveszi: hatar es banyar
Ennek pedig alatta men az víz haj. (El.) jöket. Szaj jöjnek
égy faggyú.

Kar.

Mintekünk se' szabad már kesni tovább, hanem illo' hátra vonulni,
kötelezégünk ezeket dallal kicserni az vönnepi sorban. (El.)

7. A *Plutos* befejező sorai